

АНАР САДИГ ОГЛЫ ИСАЕВ

**ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ
БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ**

Специальность: 5614.01 – «Административное право;
Финансовое право; Информационное право»

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по праву

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Баку - 2016

32

ANAR SADIQ OĞLU İSAYEV

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA
BANK SİSTEMİNİN HÜQUQİ
TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

İxtisas: 5614.01 – “İnzibati hüquq;
maliyyə hüququ; informasiya hüququ”

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2016

Dissertasiya işi AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə olunaraq əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Elmi rəhbər:	hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent E.A.XƏLƏFOV
Rəsmi opponentlər:	hüquq üzrə elmlər doktoru, professor A.T.Komzyuk hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Ə.Ə.Əliyeva
Aparıcı təşkilat:	Milli Aviasiya Akademiyasının “Hüquqşünashıq” kafedrası

Dissertasiya işinin müdafiəsi ”_30__ “ “_04__ “ 2016-cı il tarixində, saat “ ____ “ Bakı Dövlət Universiteti nəzdindəki FD.02.013 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi 23, Bakı Dövlət Universiteti, I tədris binası, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ____ “ “ _____ “ 2016-cı il tarixində göndərilmişdir.

**FD.02.013 Dissertasiya şurasının
elmi katibi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru: Ə.Q.Məmmədov**

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Bütün dünyada bankların iqtisadiyyatın qan-damar sistemi olduğu artıq birmənalı şəkildə qəbul olunmuşdur. Bu baxımdan, bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi hər bir dövlət üçün çox mühüm əhəmiyyət daşıyır. Etiraf etmək lazımdır ki, hazırkı dövrdə bank sferasının vəziyyəti ölkəmizdə aktiv inkişafda olan bazar münasibətlərinin tələblərinə tam cavab vermir və istifadəçilərə təqdim olunan bank xidmətlərinin qeyri-qənaətbəxş çeşidləri və keyfiyyəti, ölkə üzrə bank şəbəkəsinin qeyri-bərabər inkişafı, çoxlu sayda kiçik bankların mövcudluğu, eləcə də onların kapitallaşmasının aşağı səviyyəsi ilə xarakterizə olunur.

Sosialist sisteminin dağılmasından sonra ölkədə aparılan radikal iqtisadi islahatlar, dövlətsizləşdirmə, inhisarsızlaşdırma və özəlləşdirmə prosesləri ümumilikdə iqtisadi sferadakı münasibətləri tənzimləyən qanunvericiliyin ciddi yenilənməsinə gətirib çıxartdı. Məlum olduğu kimi, iqtisadi islahatların səmərəliliyi bir çox hallarda iqtisadi proseslərin, ilk növbədə isə maliyyə-kredit münasibətlərinin dövlət tərəfindən hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bu baxımdan, banklar cəlb edilmiş pul vəsaitlərini özlərində toplamaq və onları borcalanlara təqdim etmək yolu ilə pul münasibətləri iştirakçıları arasında sadəcə özünəməxsus vasitəçi kimi çıxış etmir, həm də bununla bir sıra sosial əhəmiyyətli funksiyaları da yerinə yetirir – mənzil, lazımı mallar və s. əldə edilməsi üçün vətəndaşların kreditləşdirilməsini həyata keçirir, banklar vasitəsilə sosial ödənişlər həyata keçirilir və s. Bu mənada, yaxşı təşkil olunmuş bank sistemi ilk növbədə iqtisadi inkişafa öz müsbət təsirini göstərir. Lakin, bank sistemi heç də həmişə səmərəli şəkildə tənzimlənmir və buna görə də müəyyən dövrlərdə bu mühüm məqsədi əldə edə bilmir. Son qlobal maliyyə böhranları bu xoşagəlməz faktı bir daha xatırlatdı.

Ölkənin kredit sferasının vəziyyətindən təkcə iqtisadiyyatın vəziyyəti deyil, həm də cəmiyyətin sosial sabilliyi də asılıdır. Kredit təşkilatları cəmiyyət qarşısında daha böyük məsuliyyət götürürlər. Belə ki, onlar yalnız öz vəsaitləri deyil, həm də özgə vəsaitlərindən istifadə edirlər. Bu keyfiyyətdə banklar əslində ictimai xarakterli vəzifələri yerinə yetirirlər, dövlət və cəmiyyət arasında özünəməxsus vasitəçi kimi çıxış edirlər və ölkədəki sosial-iqtisadi proseslərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin realizəsinin özünəməxsus kanalı funksiyasını daşıyırlar.

Bankların rolunun belə anlaşılması zəminində, onların ictimai əhəmiyyətli funksiyalarını nəzərə alaraq, bank münasibətlərinin daha dərin və dolğun hüquqi tənzimlənməsinin vacibliyindən danışmaq lazımdır. Qeyd olunan vəziyyət dissertasiya tədqiqatının mövzunu və məzmununu müəyyən edir. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin məqsəd və vəzifələrini şərtləndirən istiqamətlər analiz edilir və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq təkliflər verilir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin qəbul edilməsi və qüvvəyə minməsi və bunun ardınca “Banklar haqqında” və “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” qanunların qəbulu da daxil olmaqla bütün bank qanunvericiliyinin yenilənməsi bu sahənin dərinə və hərtərəfli öyrənilməsinə zəruri etmişdir. Formalaşan bazar dövrünün tələblərini ödəyən və onun iştirakçıları üçün əhəmiyyətli təşəbbüslərə hesablanmış yeni qanunvericilik bununla yanaşı, Respublikamızın maliyyə bazarına yönəli biləcək müxtəlif sui-istifadələrə qarşı kifayət qədər dəqiq və sərt cəhəzlər qoyur. Bu qanunvericilikdən vicdanlı şəkildə və təyinatına uyğun istifadə maliyyə bazarının iştirakçılarının iqtisadi maraqlarının effektiv təmin olunmasına təsir edər və eyni zamanda, onların maraqlarını haqsız rəqiblərin müdaxiləsindən müdafiə edər.

Tədqiqat işinin aktuallığını göstərən səbəblərdən biri də bank sisteminin hansı idarəetmə mexanizmləri ilə və hansı dərəcədə tənzimlənməsi məsələlərinin araşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verilməsindədir. Belə ki, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ya tənzimlənməməsi hələ də müxtəlif alimlərin kəskin fikir ayrılıqları ilə müşayiət olunmaqdadır. Bəzi alimlər iddia edirlər ki, daşınmaların, aviaşirkətlərin, telekommunikasiyaların, qiymətli kağızlar üzrə brokerliyin və digər bir çox iqtisadi sahələrin tənzimlənməsindən imtina edilməsi müəyyən uğurlarla nəticələnmişdir ki, hazırda belə tənzimlənmənin davam etdirilməsinin və ya genişləndirilməsinin müdafiəçilərini tapmaq çətindir.¹ Belə yanaşmanın daşıyıcıları israr edirlər ki, ciddi hökumət nəzarətinə ehtiyac duymayan bank sisteminin problemləri tənzimlənmənin “məhsulu”dur. ABŞ Prezidenti Əndryu Çəksən Birləşmiş Ştatlar Bankının ləğv edilməsinə nail olmasını həyatının ən mühüm uğuru hesab edirdi. Bunun əksinə olaraq, bir qrup müəlliflər təkid edir ki, banklar maliyyə

SUMMARY

Anar Sadig oghlu Isayev's dissertation work "Legal regulation of the banking system in the Republic of Azerbaijan" presented for attaining the degree of PhD in the specialisation 5614.01 – "Administrative law, Financial Law and information law" is independent, creative and completed work. The dissertation work is formed on the basis of comparative analysis of diverse points of views existing in the legal literatures, on legislation of different countries including Azerbaijan. The Dissertation consists of an introduction, three chapters, including seven paragraphs, the conclusion and bibliography.

The introduction covers the relevance of research, its main goal, methodology, as well as theoretical and practical importance of the work in general.

Bank activities used to be seen as the part of financial sciences before. During the soviet period banking issues were proclaimed as the state monopoly. Theoretic basics on commercial credits and commercial banks were not acceptable. Legal research was limited by the ideological censorship during that time.

Collapse of the Soviet system and gaining the sovereignty revived scientific researches in the field of banking regulation theory. However, the legal regulation of the banking system in the Republic of Azerbaijan has not still been investigated properly.

The scientific research ran over the history of the legal regulation of the banking activities of the investment and commercial banks and emphasized the necessity of the formation of the legal base for the investment and islam banks in the Republic of Azerbaijan. Further, some factors which can influence the legal regulation of the banking system has also been investigated.

The purpose of the dissertational work is to highlight the investigation of the legal measures and methods applied by the state and the methods for improvement of the regulation of banking relationships.

The first chapter called "bank activity as the object of the legal regulation". In this chapter The Author stressed out on non determination of some legal terms used in bank activities. Further, The Author investigated the long lasted question of regulation or non-regulation of banking system and suggested that we should support the theory of preventive regulation, in order to avoid the later regulation with toxic dose.

In the second chapter The Author compared the two main legal regulation models for banks (functional and unified models) and claimed that the development of the financial conglomerates will boost the process of transforming to the unified system in the Republic of Azerbaijan. In this circumstance, The Candidate suggest the German Model where most weak elements of the functional regulation were wiped out and, at the same time some shortages of the unified system were avoided by maintaining the active role of the central banks in the regulation process.

The last chapter dedicated to the issues of improvement of banking regulation system in the Republic of Azerbaijan. The Author presented his own attitude for the regulation of the banking system prior, during and after financial crisis.

Conclusion part consists of the main scientific provisions derived from the research. The Author also provided some practical suggestions on improvement for the legal regulation of the banking system in the Republic of Azerbaijan.

¹ Peter J. Wallison. Banking Regulation's Illusive Quest. Regulation, spring 2007, p.19

Представленная Анаром Садиг оглу Исаевым диссертационная работа на тему «Вопросы правового урегулирования банковской системы в Азербайджанской Республике» на соискание ученой степени доктора философии по праву по специальности 5614.01 - «Административное право; Финансовое право; Информационное право» является самостоятельным, творческим и завершенным исследовательским трудом и отражает совершенно новые научные положения. Диссертационная работа сформировалась на основе сравнительного анализа законодательств различных государств, включая Азербайджанскую Республику и существующих разногласий в юридической литературе. Диссертация состоит из введения, трех частей, содержащих по 7 параграфов, а также заключения и списка использованной литературы.

Во введении раскрывается целесообразность исследования, описаны основные цели и задачи, методология, а также теоретическая и практическая значимость работы в целом.

В состоящей из 3 параграфов I Главе («Банковская деятельность как объект правового регулирования») автор повествует о практическом отсутствии некоторых правовых терминов, используемых в сфере банковской деятельности. Анар Исаев также исследовал давний вопрос о регулировании банковской системы и предложил придерживаться теории превентивного контроля во избежание последующего чрезмерного регулирования.

II Глава диссертации называется «Сравнительный анализ правового регулирования банковской системы» и состоит из 3 параграфов. В данной главе автор сравнил две основные модели правового регулирования банков (функциональную и унифицированную) и пояснил, что развитие финансовых конгломератов будет способствовать процессу преобразования унифицированной банковской системы в Азербайджанской Республике. Учитывая обстоятельства, кандидат предлагает использовать немецкую модель, в которой устранены все слабые стороны функционального регулирования. Также этой модели удалось избежать некоторых недочетов унифицированной системы путем поддержания активной роли центрального банка в процессе регулирования.

III Глава диссертации называется «Совершенствование механизма правового регулирования банков в Азербайджанской Республике» и состоит из 2 параграфов. Эта глава диссертации посвящена способам развития банковского регулирования в Азербайджане. В ней автор выразил собственное мнение относительно регулирования банковской системы до, во время и после финансового кризиса.

В заключении повествуется об основных научных положениях, полученных в ходе исследования. Автор также предоставил некоторые практические предложения по дальнейшему развитию правового регулирования банковской системы в Азербайджанской Республике.

vasitəçiliyi əsasında iqtisadi inkişafı sürətləndirirlər. Bank müvəffəqiyyətsizliklərinin real iqtisadiyyata mənfi təsir göstərməsi baxımından bank sistemi ciddi şəkildə tənzimlənməlidir.

Əmanətçilərin ilk gəlişdə, ilk xidmət olunma əsasında bank likvidliyinə təsir etmək imkanının olması səbəbindən, banklar mahiyyətləri üzrə qeyri-stabilirlər. Bu baxımdan, banklar nəzarətdən çıxmağa meyllidirlər, çünki əmanətçilər həmişə əsas etibarilə özlərini qorumağa çalışırlar. Bundan başqa, son nəticədə bank müvəffəqiyyətsizliyi baş verdikdə, haqlı və ya haqsız cəmiyyət həmişə tənzimləyiciləri günahlandırır. Tədqiqat işində əsaslandırılır ki, sonrakı daha artıq, bəlkə də toksik dozada tənzimləmədən yan keçmək üçün hazırda preventiv həddə tənzimləmə dəstəklənməlidir. Bundan əlavə, bankların inkişafı tarixi göstərir ki, maliyyə böhranı başlamamışdan əvvəl ilkin tənzimləmənin həyata keçirilməsi, böhran baş verdikdə daha düşüncəli tənzimləməyə aparıb çıxarır.

Bank sisteminin idarə olunmasının yeni vahidləşdirilmiş modeli də günümüzün aktual problemlərindən birinə çevrilmişdir.

1998-ci ilin iyununda Birləşmiş Krallıqda bank nəzarəti vəzifəsinin İngiltərə Bankından yeni yaradılan və maliyyə sisteminin bütün seqmentlərinə nəzarət etməyə məsul olan Maliyyə Xidmətləri Agentliyinə ötürülməsi ilə ilk dəfə olaraq iri sənaye ölkəsi, eyni zamanda əsas beynəlxalq maliyyə mərkəzlərindən birinin – bütün maliyyə sisteminə nəzarət vəzifəsini mərkəzi bankdan yan keçərək digər vahid qurumun üzərinə qoyması prosesinə start verildi.

Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, vahidləşdirilmiş tənzimləyici milli tənzimlənmənin müxtəlif məqsədləri arasında yarana biləcək toqquşmalarla davranmaqda daha effektivdir.² Bundan başqa, vahid tənzimləyici problem yarandığı halda məsuliyyəti başqasının üstünə yıxa bilmir. Çoxsaylı tənzimləyicilərlə isə belə halın baş verməsi daha asandır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, vahid tənzimləyici həddən artıq geniş səlahiyyətləri ilə bürokrata çevrilə bilər. Mərkəzi bankın nəzarətə cəlb olunması xeyrinə çıxış edən əsas arqumentlərdən biri mərkəzi bankın daha bacarıqlı və təcrübəli mütəxəssisləri cəlb etmək imkanı ilə bağlıdır.

² Masciandaro D., Quintyn M. After the Big Bang and Before the Next One? Reforming the Financial Supervision Architecture and the Role of the Central Bank. A Review of Worldwide Trends, Causes and Effects (1998-2008) / "Paolo Baffi" Centre on Central Banking and Financial Regulation, January, 2009. p. 28

Cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif baxışlar maliyyə nəzarətinin hər hansı bir strukturunun xeyrinə heç bir güclü nəzəri əsas olmadığını nümayiş etdirir. Belə ki, hər bir nəzəri modelin üstünlüklərini və zəif cəhətlərini daha geniş şəkildə göstərmək olar.

Bütövlükdə, vahid tənzimləmənin üstünlüklərinə müxtəlif fəaliyyət tipləri və onlarla bağlı qurumlar tərəfindən törədilən risklərin daha yaxşı idarə edilməsi daxildir. Bu, yalnız pul siyasətinin müəyyən edilməsi funksiyasını və ya əlavə olaraq nəzarət səlahiyyətlərini də icra edib-etməməsindən asılı olmayaraq, mərkəzi bank tərəfindən təmin oluna bilməyən bir atributtur. Maliyyə xidmətlərinin vahid qaydada tənzimlənməsi ikili və izafi tənzimlənmənin, eləcə də ziddiyyətlərin qarşısını ala bilər. Belə ki, tənzimlənmə hüquqi şəxslərin yalnız bir tənzimləyici ilə davranmalarına görə razılıq proseduraları, monitoring və intizam proseduraları ilə bağlı tənzimləmə xərcləri də ixtisara salınar. Təcrübə vahidləşdirilmiş tənzimlənmənin daha ucuz başa gəlməsini göstərir.

Lakin, bu fikrin əleyhinə olanlar, bu zaman həddən artıq çox səlahiyyətlərlə ifrat bürokratik vahid tənzimləyicinin yaranması mümkünlüyü barədə xəbərdarlıq edir. Bundan başqa, qeyd edilir ki, tənzimləmədə rəqabətin mövcudsuzluğu da tənzimləmə metodlarının yenilənməsinə əngəl törədə bilər.³

Vahid maliyyə tənzimləyicisinin qəbulu istiqamətində meyllərin artmasına baxmayaraq, ABŞ-ın maliyyə tənzimlənməsi sistemi hələ də funksional tənzimləmə quruluşuna əsaslanır. ABŞ alimləri düşünürlər ki, birləşdirilmiş maliyyə tənzimlənməsinin müəyyən üstünlükləri olsa da, funksional tənzimlənmənin üstünlüklərinə laqeyd yanaşılmamalıdır. Onlar, həmçinin, xüsusilə vurğulayırlar ki, birləşdirilmiş tənzimləmə təsdiq olunmamış fərziyə üzərində qurulmuşdur.⁴

Funksional tənzimlənmənin üstünlüyü kimi onun cəlb olunmuş müxtəlif bazarların fərqlərini və ehtiyaclarını nəzərə almasını qeyd etmək olar. Lakin, hazırkı dövrə qədər irəli sürülən fikirlərdən belə nəticə çıxartmaq olar ki, Birləşmiş Krallıqda həyata keçirilmiş hüquqi

implementasiyasında səmərəli mexanizm və vasitələr mövzusunda Beynəlxalq Konfransın materialları. Bakı, 10 dekabr, 2010-cu il". Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman). Bakı – 2010. s. 70-74

8. İnkişaf etmiş ölkələrdə vahidləşdirilmiş maliyyə tənzimlənməsi sisteminin özəllikləri və onun Azərbaycan Respublikasında tətbiqi imkanları / Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminalogiyanın aktual məsələləri, Bakı-2012, №: 56, s. 178-183

9. Доктринальный подход к регулированию банковской деятельности и вопрос статуса банковского право Азербайджанской Республики / Научно-практический журнал «Современное право», № 10, 2012, Министерство юстиции Российской Федерации, Российской Академии адвокатуры и нотариата, Москва-2012 стр. 123-125

10. Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin təkamülü / Nəqliyyat Hüququ. Elmi-nəzəri, təcrübi jurnal. Bakı-2015, №: 4, s. 141-147

11. Maliyyə böhranları və bank sisteminin tənzimlənməsi məsələləri / Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri, Bakı-2015. N.2(42), səh. 133-137

12. Bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində kənar auditorların rolu / Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri, Bakı-2015. N.4(44), səh. 66-68

³ Llewellyn D., The Creation of a Single Financial Regulatory Agency in Estonia: the global context, 2001.

⁴ Ethiopis T. Remarks Before the World Economic Forum Industry Agenda Meeting Regarding Finance (speech by director, office of international affairs US Securities and Exchange Commission), New York City, Sept 21 2004.

Bundan əlavə, Müəllif Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqindəki əsas problemləri müəyyən etmişdir. Bundan başqa, o, Azərbaycan Mərkəzi Bankının kiçik bankların birləşdirilməsi üçün effektiv tədbirlər həyata keçirilməsi, bir çox valyuta mübadilə şöbələrinin bankların lövhəsi altında işləmələrinin qarşısını alacaq effektiv normativ baza işlənilib hazırlanması və s. məsələlərlə bağlı təkliflərini təqdim etmişdir.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində Müəllif tərəfindən tədqiqat zamanı əldə olunan əsas elmi müddəalar, eləcə də bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı praktiki xarakterli təkliflər irəli sürülmüşdür.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı Müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri çap edilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikası qanunları əsasında bankların yaradılmasının nəzəri və praktiki aspektləri / “Qanun” İctimai-siyasi, elmi hüquq jurnalı, 2006, N 02 (142), s. 43-46

2. Bank hesabı müqaviləsinin hüquqi təbiəti ilə bağlı bəzi nəzəri və praktiki məsələlər / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. AMEA FSHTİ, 20-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 128-133

3. Zəminlik bank əqdlərinin yerinə yetirilməsinin mülki-hüquqi təminatı kimi / “Qanun” İctimai-siyasi, elmi hüquq jurnalı, 2008, №: 06 (170), s. 77-82

4. Qarantıya bank əqdlərinin yerinə yetirilməsinin mülki-hüquqi təminatı kimi / Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. AMEA FSHTİ, 21-ci buraxılış. Bakı: Adiloğlu, 2008, s. 226-232

5. Banking regulation in the Republic of Azerbaijan / Вестник Университета Международного Бизнеса. Университет Международного Бизнеса. Казахстан. 2009, №4(14), с. 98-101

6. Azərbaycan Respublikasının banklarında korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi problemləri / “Korporativ İdarəetmə və iqtisadiyyatın innovasiya inkişafı” Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. 31 mart 2011-ci il, Bakı. AMEA Elmi İnnovasiyalar Mərkəzi. Bakı.: 2011. s. 42-46

7. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə şəxsi həyata hörmət hüququ və bank sirri / Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 60 illiyinə həsr edilmiş “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının

konstruksiyanın yenidən təşkili birləşdirilmiş maliyyə nəzarətinin tətbiqinin daha səmərəli yolu kimi xarakterizə edilir. Digər tərəfdən, mərkəzi bankın tənzimləmə prosesinə cəlb olunması da (Almaniya modeli) birləşdirilmiş maliyyə nəzarətinin tətbiqinin daha effektiv yolu hesab oluna bilər. İngiltərə Bankının tənzimləmə prosesinə cəlb olunmamasına baxmayaraq, 1997-ci il Anlaşma Memorandumu əsasında Maliyyə Xidmətləri Agentliyi İngiltərə Bankı və Xəzinə ilə informasiya mübadiləsində sıx işləməkdə davam edir. Bundan əlavə, Maliyyə Xidmətləri Agentliyi və İngiltərə Bankı arasında sıx əməkdaşlıq Maliyyə Xidmətləri Agentliyinin sədrinin İngiltərə Bankının heyətinin üzvü olması və İngiltərə Bankının Sədr müavininin Maliyyə Xidmətləri Agentliyinin Şurasının üzvü olması ilə çarpaz üzlüklə gücləndirilmişdir.

Azərbaycanda maliyyə konqlomeratlarının artımı vahidləşdirilmiş sistemə keçidə zərurət yaratmışdır. Təsədüfi deyil ki, “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə maliyyə sektorunun dayanıqlığını təmin etmək və bu sahədə nəzarət mexanizmlərini təkmilləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxs yaradılmışdır. Təbii ki, bu halda vahidləşdirilmiş təcrübənin Alman modelindən faydalanmaq daha məqsədmüvafiq olardı. Yuxarıda şərh olunduğu kimi, bu model funksional tənzimlənmənin zəif tərəflərini aradan qaldırır, eyni zamanda mərkəzi bankın bankların fəaliyyətinə nəzarət prosesində aktiv rolunun saxlanılmasını təmin etməklə vahidləşdirilmiş təcrübənin bir sıra çatışmazlıqlarından yan keçir. Mövcud risklərin əlaqələndirilmiş şəkildə aradan qaldırılmasının daha səmərəli təşkil edilməsi məqsədilə Maliyyə Naziri, Vahidləşdirilmiş Tənzimləmə Orqanının rəhbəri və Mərkəzi Bankın Sədrindən ibarət bir daimi Qurumun yaradılması da məqsədmüvafiq olardı.

Lakin, sözsüz ki, bank sferasında qanunvericilik və hüquqtətbiqetmə təcrübəsi prosesində obyektiv mövcud olan sosial, iqtisadi, tarixi, psixoloji və digər faktorları daha hərtərəfli nəzərə almaq tələb olunur.

Problemin tədqiq edilmə səviyyəsi. Bank fəaliyyəti məsələlərinə ilk əvvəl maliyyə elmləri çərçivəsində baxılırdı ki, o, da özündə pul dövriyyəsinin və kreditin ayrıca öyrənilməsinə əks etdirirdi. Sovet dövrü ərzində bank işi dövlət inhisarı elan edilmişdi. Kommersiya krediti və kommersiya bankları barədə nəzəri əsaslar qəbul edilmirdi. Həmin dövrün hüquqi tədqiqatı ideoloji senzura ilə məhdudlaşdırılmışdı.

Azərbaycan iqtisadiyyatının yenidən qurulması ilə bağlı ötən əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərin əvvəllərində baş vermiş köklü dəyişikliklər bank fəaliyyəti nəzəriyyəsi sahəsində elmi tədqiqatların canlanmasını tələb edirdi. Müasir Azərbaycanın şərtlərinə cavab verən kredit siyasəti və bank işinin əsas müddəaları Zahid Məmmədov, Zakir Zeynalov, Elçin Xələfov və bir sıra başqa alimlərin işlərində formalaşdırılmışdır. Alimlərin işləri əsasən bank qanunvericiliyinin ümumi xarakteristikasına, bank hüququnun predmet və metodlarına, bank hüquq münasibətlərinin analizinə, bank əməliyyatları və əqdlərinin növlərinə həsr olunmuşdur.

Lakin, Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi məsələləri kompleks şəkildə hələ də dərinlən tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqat işinin obyektini Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi məsələləri, **predmetini** isə bankların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi problemləri və bank sisteminin inkişafı məqsədilə müvafiq normativ hüquqi bazanın yaradılması məsələləri təşkil edir.

Elmi işdə investisiya bankları ilə kommersiya banklarının fəaliyyətlərinin hüquqi tənzimlənməsi tarixinə nəzər salınmış, islam bankçılığının və investisiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı normativ hüquqi bazanın formalaşdırılmasının zəruriliyi önə çəkilmişdir. Bundan əlavə, gələcəkdə bankların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinə təsir edəcək amillər də araşdırılmışdır.

Dissertasiya tədqiqatının məqsədi bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi sferasına dövlətin təsirinin hüquqi forma və metodlarının araşdırılması və bank münasibətlərinin tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən olunması təşkil edir.

Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

- bank sisteminin mahiyyətini müəyyən etmək və hüquq normaları vasitəsilə tənzimlənmə obyektini kimi onun spesifik xüsusiyyətlərini analiz etmək;

- bank sisteminin tənzimlənməsi məsələlərinin spesifikliyi baxımından bank hüququnun hüququn müstəqil sahəsi kimi təsbitinin araşdırılması;

keçməsi prosedurasının əks olunması məqsədmüvafiq olardı. Belə təcrübə bir sıra ölkələrdə öz bəhrəsini verməkdədir.

Tədqiqatçı hesab edir ki, bankların və Mərkəzi Bankın maraqlarının üst-üstə düşməməsi sağlamaşdırma proseduralarının müvəffəqiyyətliliyinə təsir edən ciddi problem olaraq qalmaqdadır. Bir çox hallarda bank özü və ya onun mülkiyyətçiləri nəinki müvəqqəti inzibatçının təyin olunmasında, hətta sağlamaşdırılmada maraqlı olmurlar. Bu baxımdan, sağlamaşdırılmada bu və ya digər şəkildə iştirak edən Mərkəzi Bankın nümayəndələri öz fəaliyyətləri ilə banka zərər vurmamaları barədə daha çox fikirləşməlidirlər.

Müəllif qeyd edir ki, bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində kənar auditorların rolunu nəzərə alaraq, Azərbaycanda bank auditini həyata keçirən auditorların Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziyalasdırılması məqsədmüvafiq olardı. Kənar auditin üzərinə kreditlər üzrə ehtiyatların yaradılmasını qiymətləndirmək, bankda risklərin ölçülməsi və idarə edilməsi adekvatlığını təsdiq etmək və s. bu kimi vəzifələrin qoyulması auditorlardan müvafiq sahəyə dair biliklərə malik olmağı tələb edir. Mərkəzi Banka həmin auditorların attestasiyasının aparılması da həvalə olunmalıdır. Bununla, auditor rəylərinin keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşar. Qaydaların kənar auditorun üzərinə bankın əmanətçilərinin və kreditorlarının maraqlarını mühüm təhlükə altına alan öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi imkanlarına, habelə onun likvidlik mövqeyinə mənfi təsir edə bilən və ya bankın məcmu kapitalını mövcud qanunvericiliklə tələb olunan minimum həddən aşağı endirən aşkar edilmiş hər hansı mühüm pozuntular, itkilər və qanuna zidd olan fəaliyyət haqqında Mərkəzi Banka məlumat vermək öhdəliyi qoyması da təqdirəlayiq olardı. Bundan əlavə, qanunvericiliyə kənar auditorların üzərinə bankın bank hesabatlarının yoxlanılmasından imtina etmə halları barədə Mərkəzi Banka məlumat vermə öhdəliyini müəyyən edən normaların da daxil edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 24.1 maddəsində bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağının müstəsna səlahiyyətinə aid olan məsələlər sadalanır. Lakin, qanunun 24.2 maddəsi ilə bir sıra müstəsna səlahiyyətlərin Müşahidə Şurasına həvalə edilə bilinməsi imkanından danışılması paradoksal görünür. Bu baxımdan, qanuna dəyişiklik edərək ümumi yığıncağın müşahidə şurasına və ya digər orqana həvalə edilə bilən səlahiyyətlərini müstəsna səlahiyyətlər sırasından çıxartmaq lazımdır

tərəfindən kredit dərəcələrinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsidir (təbii ki, artırılma istiqamətində). Müəllif düşünür ki, banklar bu formada özlərini müdafiə etmək imkanından məhrum edilməlidir.

Bankın qeydiyyatı alındığı andan etibarən müəyyən müddət ərzində (məsələn, ən azı üç il) təsisçilərin tərkibindən çıxmağı qadağan edən müddəanın Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə daxil edilməsi naməlum mülkiyyətçilər probleminin aradan qaldırılması, eləcə də çirkli pulların yuyulması ilə mübarizə mexanizmlərinin təşkili prosesində çox səmərəli olardı.

“Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarına əsasən Milli Bank tərəfindən hazırlanmalı olan “Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici və birgə bankların fəaliyyəti qaydaları haqqında” Qanun hələ də qəbul edilməmişdir. Bank sektoruna xarici investisiyanın cəlb olunmasının təşviqi baxımından sözügedən qanunun qəbulu prosesinin sürətləndirilməsi məqsədəmüvafiq olardı.

İkinci yarımfasildə Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi prosesində qarşıya çıxan əsas problemlər və onların həlli yolları ilə bağlı təkliflərdən bəhs edilir. Azərbaycan qanunvericiliyində bank müflisləşməsinin qarşısını almaq üçün banklara tətbiq olunan bir sıra tədbirlər mövcuddur – bank fəaliyyətinin ayrı-ayrı növlərinin həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması; inzibatçıların öz vəzifələrindən müvəqqəti kənarlaşdırılması; kapitalın artırılmasının tələb edilməsi; mənfəət hesabına kapital ehtiyatlarının yaradılması tələbi; dividendlərin ödənilməsinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması və s. Ciddi maliyyə problemləri yaşayan banklara münasibətdə maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri tətbiq oluna bilər.

Müvəqqəti inzibatçının və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının nümayəndəsinin təyini ən radikal restrukturizasiya tədbirlərindən biri kimi qəbul etmək lazımdır. Təcrübə göstərir ki, əksər hallarda müvəqqəti inzibatçıların cəhdləri müsbət nəticələr vermir, bir çox hallarda isə müvəqqəti inzibatçının təyinatı gecikmiş olur. Belə ki, inzibatçılar faktiki olaraq artıq fəaliyyətini dayandırmış banklara təyin olunurlar. Fikrimizcə, bu mexanizm yenidən işlənilməli və daha çevik və səmərəli tədbirlər sistemi işlənilib hazırlanmalıdır. Bundan əlavə, qanunvericilikdə müvəqqəti inzibatçının Mərkəzi Bankda attestasiyadan

- dövlət tənzimlənməsinin bank sferasına təsirinin üsul və vasitələri də daxil olmaqla, bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin aydınlaşdırılması;

- Bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin əsaslarının müəyyən edilməsi və bank sisteminin aşırı tənzimlənməsinin qarşısının alınması məqsədilə tənzimləmə həddinin tədqiqi;

- bankların və digər kredit təşkilatlarının maliyyə sabilliyinin təmini üçün hüquqi mexanizmlərin tədqiqi;

- Vətəndaşların bank fəaliyyəti vasitəsilə həyata keçirilən hüquq və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən təmininin forma və metodlarının aydınlaşdırılması;

- Gələcəkdə Azərbaycan Respublikasında maliyyə konqlomeratlarının artımı nəticəsində meydana gəlməsi gözlənilən maliyyə institutlarının yeni tənzimlənmə metodlarının analizi;

- İnkişaf etmiş ölkələrdə bank sisteminin dövlət tərəfindən hüquqi tənzimlənməsi sahəsində təcrübələrinin tədqiqi və mütərəqqi təcrübələrin Azərbaycan reallığında tətbiqi imkanlarının araşdırılması;

- Maliyyə böhranları şəraitində və maliyyə böhranlarından sonrakı dövr üçün bank sisteminin tənzimlənməsinin özəlliklərinin araşdırılması və bu sahədə mövcud təcrübələrin təhlili;

- Azərbaycan bank sistemində korporativ idarəetmə standartları, beynəlxalq mühasibatlıq standartları və digər beynəlxalq sistem və proseduraların tətbiqi səviyyəsinin araşdırılması;

- Mərkəzi Bankın status və funksiyalarına münasibətdə kredit təşkilatlarının fəaliyyətlərinin effektiv inkişafına mənfəət təsir edən faktorların analizi;

Tədqiqat işinin nəzəri əsası mülki, inzibati, maliyyə və bank hüququ sahəsində rus alimlərinin işləri təşkil etmişdir – Alekseyev S.S., Suxanov E.A., Bratko A.Q., Eriaşvili N.D., Vikulin A.Y., Qolubyev S.A., Sapyorov S.A., Yerpileva N.Y., Oleynik O.M., Sırbu T.Q. və s. Dissertasiya işində rus müəllifləri ilə yanaşı, bir sıra ingilis və fransız alimlərinin (Marianne O., Macey J., Sponq K., Blanche S., Gavalda C., Benton G.) əsərlərindən də geniş istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin yazılmasında respublikamızın tədqiqatçı alimlərinin (Z.Q.Zeynalov, E.A.Xələfov və s.) əsərləri də diqqət mərkəzində olmuşdur.

Bundan əlavə, bir sıra elmi və elmi-praktiki konfransların materialları da nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqat işinin metodoloji əsası. Qarşıya qoyulmuş məsələlərin araşdırılması zamanı **əsas tədqiqat metodları** - sistemli, müqayisəli-hüquqi, analitik, formal-məntiqi, tarixi və s. metodlar olmuşdur. Tədqiqat konstitusiyə hüququ, inzibati hüquq, maliyyə hüququ, kreditin ümumi nəzəriyyəsi, dövlət idarə edilməsi nəzəriyyələri və təcrübələri əsasında aparılmışdır.

Tədqiqatın **normativ bazasını** əsasən inkişaf etmiş dövlətlərin normativ hüququ aktları təşkil etmişdir.

Elmi işdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, konstitusiyə qanunları, bank fəaliyyətini tənzimləyən qanunları, dövlətin pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ hüquqi aktlarına xüsusi diqqət ayrılmışdır. İşdə həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsinin bir sıra qərarlarından və bank münasibətləri məsələləri ilə bağlı digər normativ aktlardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi dünya təcrübəsindən istifadə etməklə, bank sisteminin hüquqi tənzimləməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə yeni konseptual yanaşmanın işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı bank münasibətlərinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş aşağıdakı **yeni elmi müddəalar** müdafiəyə çıxarılmışdır:

1. Bank münasibətlərinin tənzimlənməsi bütün bank sisteminin işləməsinin səmərəlilik və rəşionallıq səviyyəsinin özülünü qoyan onun konstitusion əsaslarının müəyyən edilməsi ilə başlayır. Bank qanunvericiliyinin mətnlərini hazırlayarkən dəqiq və aydın formullardan istifadə edilməsi, qanunun köməyi ilə əldə olunması nəzərdə tutulan məqsədlərin adekvat əks olunması və problemin tənzimlənməmiş qalmasına yol verilməməsi vacib şərtlərdəndir.

2. Bank fəaliyyətinin mühüm və prinsipial məsələlərinin qanunqüvvəli normativ aktlarla tənzimlənməsinin minimuma endirilməsi zəruridir. Ona görə ki, müəyyən məsələ ilə bağlı qanunun mövcud olmadığı halda, normativ xarakterli aktlar çox vaxt bir tərəfin – müəyyən qrup münasibətlərin tənzimlənməsi səlahiyyəti verilmiş təsisatın birtərəfli

Tədqiqat işinin **üçüncü fəsl**i Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsil qlobal maliyyə böhranı şəraitində bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Müəllif vurğulayır ki, dünyanı bürüyən böhran dalğaları iştirakçıları maliyyə tənzimlənməsinin strukturu barədə yenidən düşünməyə məcbur edəcək. Son on illər isə maliyyə bazarları daha da genişlənməklə faktiki olaraq hər yerdə daha mürəkkəb oldu. Getdikcə daha mürəkkəb və bir-biri ilə daha sıx bağlı olan, daim dəyişən maliyyə bazarlarını daha səmərəli tənzimləmək üçün yeni və müfəssəl məlumatların əldə olunması vacibdir. Müəllif müxtəlif ölkələrdə baş vermiş bank böhranlarını müqayisə edərək, Azərbaycan Respublikasına da şamil oluna bilən bir sıra mühüm nəticələri çıxartmışdır.

Müəllif qeyd edir ki, hələ 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən islam ölkələrinin şirkətlərinin Azərbaycanda fəaliyyətlərini aktivləşdirməsinə, eləcə də İslam İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlıq da daxil olmaqla, ölkədə islam banklarının inkişafı üçün əlverişli zəminlərin mövcudluğuna baxmayaraq, hələ də Azərbaycanda islam bankçılığının fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq qanunvericilik tətbiq olunmur. İslam prinsiplərinə uyğun maliyyələşdirilmə üzrə bir çox əməliyyatlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin imkan verdiyi həddə, ənənəvi əməliyyatlar formasında həyata keçirilir. İslam bankları üçün qənaətbəxş qanunvericiliyin olmaması və tənzimləyici orqanın islam bankı işinə xoş olmayan münasibəti Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların maliyyələşmənin islami metodlarının tətbiqi ilə bağlı təşəbbüslərini məhdudlaşdırır. Təcrübə göstərir ki, islam depozitinə görə gəlirlilik dərəcəsi ənənəvi bank depozitinə görə gəlirliliyin göstəricilərindən daha yüksəkdir. Bütün qeyd olunanlara əsaslanaraq, iddia etmək olar ki, Azərbaycanda islam banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması məqsədemüvafiq olardı.

Məlum olduğu kimi, praktiki olaraq bütün kredit müqavilələrində bankları maliyyə bazarının bütün mümkün neqativ təsirlərindən müdafiə edən hüquqi tədbirlər vardır. Əsas tədbirlərdən biri – Azərbaycan manatının kursunun ABŞ dollarının və / və ya Avronun kursuna bağlanmasıdır. Belə ki, bir qayda olaraq, kreditin verilmə tarixi ilə kreditin müqavilə üzrə ödəmə tarixləri arasında kreditin verildiyi valyutanın ABŞ dollarına və / və ya Avroya olan kurs fərqiindən yarana biləcək zərərlərin ödənilməsi borcalanın üzərinə qoyulur. Digər müdafiə tədbiri – bazar konyunkturasının, bank bazarında və ya ölkədə maliyyə vəziyyətinin dəyişməsi halında bank

hesablaşmaların həyata keçirilməsini rəsmiləşdirən öhdəliklərə dair (53-cü fəsil) müqavilələrə həsr olunmuşdur. Bundan başqa, bankların da lizinq verən kimi iştirak edə bildikləri lizinq müqaviləsini (38-ci fəsil) və qiymətliyənin bankda saxlanca verilməsi müqaviləsini də bank əqdləri sırasına aid etmək lazımdır. Bir sıra xarici ölkə qanunvericiliklərində bankların qiymətli kağızların və bir sıra digər əmlak növlərinin etibarlı idarəedicisi keyfiyyətində çıxış etmək imkanlarını müəyyən edən normalar vardır.

Son zamanlarda bank əqdlərinin ənənəvi, məlum növləri ilə yanaşı bankların iştirakı ilə bağlanan yeni, əvvəlki qanunvericiliklərə məlum olmayan əqd növləri meydana çıxmışdır. Onların bir qismi xüsusilə bank sferası üçün nəzərdə tutulmuşdur (məsələn: faktoring), digər qismi isə xidmət göstərən qismində bankların iştirakının mümkünliyünü nəzərdə tutur (məsələn: etibarlı idarəetməyə dair müqavilə).

Bu xüsusda, müəllif təklif edir ki, qanunvericilikdə bankın müraciət edən şəxs və ya hesaba yatırılan pulun mənbəyi barədə kifayət qədər şübhələrə malik olduqda, bu və ya digər şəxsdən əmanəti qəbul etməmək hüququ öz əksini tapmalıdır. Bundan əlavə, müqavilə şərtlərinə çirklə pulların banka qoyulmaması kimi öhdəlik də daxil edilməlidir.

Müəllif hesab edir ki, pul tələbinin güzəşti barədə müqavilənin və ya faktoring müqaviləsinin ipotekanın dövlət qeydiyyatını aparan orqana təqdim edilməsi ipotekanın əlavə qeydiyyatının aparılması üçün kifayət etməlidir. Bunun üçün ipoteka müqaviləsində dəyişiklik aparılması tələbi bu ipoteka ilə təmin edilmiş problemlə borclarla bağlı faktoring institutunun tətbiqini faktiki mümkün deyil edir. Göstərilənləri nəzərə alaraq, qanunvericiliyə ipoteka ilə təmin edilmiş pul tələblərinin satılması zamanı ipoteka müqaviləsinə dəyişiklik edilmədən yalnız pul tələbinin güzəşti barədə müqavilənin və ya faktoring müqaviləsinin təqdim edilməsi ilə ipotekanın əlavə qeydiyyatının aparılması mümkün edən dəyişikliyin edilməsi zəruridir.

Bundan əlavə, Müəllifin fikrincə, zəminin subsidiar məsuliyyət daşması müddəasının ümumi qayda kimi qəbul edilməsi və zəminin məsuliyyətini müəyyən edən MM-nin 472-ci maddəsindəki “birgə məsuliyyət” termininin “subsidiar məsuliyyət” termini ilə əvəz olunması daha məqsədsəməvəfiq olardı. Bir halda ki, birgə borclulara münasibətdə kreditör öz seçiminə görə istənilən birgə borcludan öhdəliyin yerinə yetirilməsini tələb edə bilər. Bu isə, zəmini əsassız olaraq əlverişsiz vəziyyətdə qoyur.

mövqeyini əks etdirmiş olur. Nəticədə hüquqi tənzimlənmənin səviyyəsinin aşağı düşməsi müşahidə olunur ki, bu da praktiki olaraq bütün təsərrüfat subyektlərinin və eləcə də, bütün əhalinin iqtisadi maraqlarına toxunan bank fəaliyyəti münasibətlərində məqbul deyil. Bütün bunlara əsasən iddia etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında bank hüququ hələ də sistemləşdirilməmişdir.

3. Bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində kənar auditorların rolunu nəzərə alaraq, bank auditini həyata keçirən auditorların Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziyalandırılması məqsədsəməvəfiq olardı. Mərkəzi Banka həmin auditorların attestasiyasının aparılması da həvalə olunmalıdır. Bununla, auditor rəylərinin keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşar. Bundan əlavə, qanunvericiliyə kənar auditorların üzərinə bankın ödəniş qabiliyyətli olmaması və qeyri likvidliyi, eləcə də bank hesablarının yoxlanılmasından imtina etmə halları barədə mərkəzi banka məlumat vermə öhdəliyini müəyyən edən normalar daxil edilməlidir.

4. Məcburi ehtiyatlar Mərkəzi Bank tərəfindən pul siyasətinin həyata keçirilməsində istifadə olunan əsas alətlərdən biri olaraq pul kütləsini və bank sisteminin likvidliyini tənzimləyən mexanizm hesab olunur. Lakin, Mərkəzi bank böyük həcmdə maliyyə vəsaitini özündə hərəkətsiz saxlamaqla, bank sisteminin kredit vermə qabiliyyətini məhdudlaşdırır və beləliklə iqtisadiyyatda pul kütləsinin həcmi azalır. Mərkəzi bank bu yolla bankların likvidliyini sığortaladığını iddia etsə də belə, düşünürük ki, hazırkı dövrdə, analoji funksiya Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən daha kompleks və praktik, eyni zamanda səmərəli şəkildə həyata keçirilir. Bundan əlavə, bir sıra ölkələrdə zaman keçdikcə məcburi ehtiyat dərəcələri azaldılır. Avstraliya, Yeni Zelandiya və İsveç isə məcburi ehtiyat institutundan tamamilə imtina etmişdir. Avrozonada bu dərəcə 1 faizdir. Fikrimizcə, Azərbaycanın da bu pozitiv, bankların vəziyyətini daha əlverişli və rəqabət qabiliyyətli edən bu təcrübədən yararlanmağa başlamasının tam zamanıdır.

5. Azərbaycan bank sistemində korporativ idarəetmə standartları ümumilikdə qənaətbəxş səviyyədə tətbiq olunsay da, prosesin dərinləşdirilməsinə və genişləndirilməsinə ehtiyac vardır. (banklarda səhmdarların ümumi yığıncağına dəvət, yığıncaqların formatı və səhmdarların öz hüquqlarından istifadə kimi məsələlər təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, əksər banklarda iclasdan əvvəl materialların üzvlərə paylanması proseduraları mövcud olsa da, bir çox mühüm sənədlər üzvlərə göndərilmir

(ən son hesabat dövrü üçün maliyyə hesabatları, təsdiqlənəcək qərarların ilkin variantı və s.);

6. Düşünürük ki, Azərbaycanda maliyyə konqlomeratlarının artımı gələcəkdə vahidləşdirilmiş sistemə keçidə zərurət yaradacaq. Təbiriyyə, bu halda vahidləşdirilmiş təcrübənin Alman modelindən faydalanmaq daha məqsədmüvafiq olardı. Bu model funksional tənzimlənmənin zəif tərəflərini aradan qaldırır, eyni zamanda mərkəzi bankın bankların fəaliyyətinə nəzarət prosesində aktiv rolunun saxlanılmasını təmin etməklə vahidləşdirilmiş təcrübənin bir sıra çatışmazlıqlarından yan keçir. Lakin, sözsüz ki, bank sferasında qanunvericilik və hüquqtəbqiətmə təcrübəsi prosesində obyektiv mövcud olan sosial, iqtisadi, tarixi, psixoloji və digər faktorları daha hərtərəfli nəzərə almaq tələb olunur.

7. Fikrimizcə, Mərkəzi Bank ifrat tənzimləməyə meyli olmamalıdır. Belə ki, o, fəaliyyətləri daha mülayim tənzimlənen kommersiya təşkilatları ilə rəqabətdə kommersiya banklarını əlverişsiz vəziyyətdə qoymaqla onların fəaliyyətinin lüzumsuz məhdudlaşdırılmasına rəvac verməməlidir. Bundan əlavə, düşünürük ki, tənzimləyici diqqətini daha çox bankların deyil, bank fəaliyyətinin üzərində cəmləşdirməlidir. Başqa sözlə desək - tənzimlənmə institutlardan daha çox, funksiyalarda təmərküzləşməlidir.

8. Bankın qeydiyyatı alındığı andan etibarən müəyyən müddət ərzində (fikrimizcə, ən azı üç il) təsisçilərin tərkibindən çıxmağı qadağan edən müddəanın Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə daxil edilməsi naməlum mülkiyyətçilər probleminin aradan qaldırılması, eləcə də çirkli pulların yuyulması ilə mübarizə mexanizmlərinin təşkili prosesində çox səmərəli olardı.

9. Banklar haqqında Qanun tələb edir ki, ərizəçi tərəfindən bank lisenziyasının alınması məqsədilə təqdim edilən məlumatın qənaətbəxş hesab edilməsi barədə qərar verməsi üçün Mərkəzi Bankın ixtiyarında on beş gün var. Əgər hər hansı bir müraciətin analizi əlavə məlumatın əldə edilməsini tələb etsə də belə, Mərkəzi Bankın əlavə məlumat əldə etmək səlahiyyəti yoxdur. Fikrimizcə, bu, hər hansı bir ərizənin tam qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi zamanı Mərkəzi Bankın imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır. Qanunun 7.2 maddəsi əsasında, Mərkəzi Bankın maliyyə, vergi və hüquq mühafizə orqanlarından əlavə məlumat əldə etmək hüququ vardır, lakin bu maddə ona ərizəçinin özündən və ya digər başqa mənbələrdən məlumat almaq imkanı yaratmır.

davamlılığına müştərinin əminliyi – onların müvəffəqiyyətlərinin təminatıdır. Bankda pozuntu aşkar olunduğu və ya kredit təşkilatının rəhbərinin inzibati qaydada cərimə olunduğu barədə məlumat alarkən, onlar, hətta heç bir real əsas olmadığı halda belə kredit təşkilatının sabitliyinə şübhə edə bilərlər. Bu səbəbdən də müəyyən şəraitdə, pulların hesabdən silinməsi üzrə zəncirvari reaksiya başlaya bilər. Hesab edirik ki, belə arzuolunmaz halların qarşısının alınması məqsədilə Mərkəzi Bank bəzi hallarda konfidensial surətdə kredit təşkilatı üzərinə cərimə müəyyən edə bilər.

Tədqiqatçı o cümlədən qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində bankın qeydiyyatı alındığı andan etibarən müəyyən müddət ərzində təsisçilərin tərkibindən çıxmağı qadağan edən müddəaya rast gəlinmir. Halbuki, bir sıra dövlətlərin bank tənzimləmə strukturları belə müddəadan faydalanmaqdadırlar. Məsələn, Rusiyada belə müddət üç il təşkil edir. Bu baxımdan, Müəllif düşünür ki, analoji müddəanın qanunvericiliyimizə daxil edilməsi naməlum mülkiyyətçilər probleminin aradan qaldırılması, eləcə də çirkli pulların yuyulması ilə mübarizə mexanizmlərinin təşkili prosesində çox səmərəli olardı.

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin **üçüncü yarım fəslində** bankların iştirakı ilə bağlanan əqdlərin hüquqi tənzimlənməsi problemlərinə toxunulmuşdur. Məlum olduğu kimi, mülki, inzibati, vergi, cinayət kimi ayrı-ayrı hüquq sahələrində də bank hüququna aid normalara rast gəlinir. Bu normalar bankların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi prosesində heç də az əhəmiyyətli olmayan rola malikdirlər. Təsədüfi deyil ki, bank hüququ sahəsində E.A.Suxanov, N.D.Eriaşvili və s. kimi tanınmış alimlər öz əsərlərində bankların iştirakı ilə bağlanan əqdlərlə bağlı məsələlərə mühüm yer vermişlər. H.e.d., professor E.Y.Qraçevin də dediyi kimi, bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsi zamanı yaranan ictimai münasibətlərin müxtəlifliyi və qarışıqlığı onların hüquqi tənzimlənməsi zamanı təkcə maliyyə hüququ deyil, həm də mülki hüquqa aid müxtəlif metodların tədbiqini tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin öhdəliklərin ayrı-ayrı növlərinə həsr olunmuş Xüsusi hissəsində bank əqdlərinin və onların əsasında yaranan öhdəliklərin tənzimlənməsinə əhəmiyyətli yer verilmişdir. Bankların və digər kredit təşkilatlarının geniş iştirak etdiyi bərc və kredit öhdəliklərindən (37-ci fəsil) başqa, dörd fəsil bank əqdlərinə, daha dəqiq qeyd etsək, tərəflərdən birinin hökmən bank olduğu faktoring (7-ci fəsil), bank əmanəti (51-ci fəsil), bank hesabı (52-ci fəsil) və nağdsız

nəticəyə gəlmişdir ki, Mərkəzi Bank bir tərəfdən xüsusi səlahiyyətli dövlət idarəetmə orqanı, digər tərəfdən isə dövlət kommersiya təşkilatı olan, öz təşkilatı-hüquqi formasına görə unikal bir təsisatdır. Onun “ikili” təbiətinin hər iki hissəsi qaçılmaz surətdə bir-birinə müvafiq surətdə təsir göstərir.

Müəllif düşünür ki, Mərkəzi Bank ifrat tənzimləməyə meylli olmamalıdır. Belə ki, o, fəaliyyətləri daha mülayim tənzimlənən kommersiya təşkilatları ilə rəqabətdə kommersiya banklarını əlverişsiz vəziyyətdə qoymaqla onların fəaliyyətinin lüzümsüz məhdudlaşdırılmasına rəvac verməməlidir. Tənzimləyici diqqətini daha çox bankların deyil, bank fəaliyyətinin üzərində cəmləşdirməlidir. Başqa sözlə desək - tənzimlənmə institutlardan daha çox, funksiyalarda təmərküzləşməlidir.

Müəllif həm də təklif edir ki, kredit institutunu idarə etmək üçün müvafiq idarəetmə təcrübəsinə və işlək aparata, kadr potensialına, bank yaradılması üçün tələb olunan nizamnamə kapitalının müəyyən əhəmiyyətli hissəsinə, bir çox hallarda həm də filial şəbəkələrinə və s. malik olan bank olmayan kredit təşkilatlarının banka çevrilməsi üçün qanunvericilikdə sadələşdirilmiş hüquqi prosedura nəzərdə tutulmalıdır. Bundan əlavə, sözügedən prosesə bir növ əks proseslər də hesaba alınmalıdır. Belə ki, hər hansı bir bankın lisenziyası alınarkən onun bank olmayan kredit təşkilatına və ya kredit ittifaqına çevrilməsi imkanları araşdırılmalıdır.

İddiaçı qeyd edir ki, pul-kredit tənzimlənməsinin bir aləti kimi, minimal ehtiyat tələbi kommersiya banklarının depozitləri üzrə öhdəliklərinin təminatının özünəməxsus növü kimi meydana gəlmişdir. Hal-hazırda, kommersiya banklarının depozitləri üzrə öhdəliklərinin təminatının Əmanətlərin Sığortalıması Fondu tərəfindən daha effektiv aparıldığından sözügedən zəmin öz aktuallığını itirmişdir. Məcburi ehtiyatlar Mərkəzi Bank tərəfindən pul siyasətinin həyata keçirilməsində istifadə olunan əsas alətlərdən biri olaraq pul kütləsini və bank sisteminin likvidliyi tənzimləyən mexanizm hesab olunur. Lakin, Mərkəzi bank milyonlarla manat pulu özündə hərəkətsiz saxlamaqla, bank sisteminin kredit vermək qabiliyyətini məhdudlaşdırır və beləliklə iqtisadiyyatda pul kütləsinin həcmi azalır.

Müəllif düşünür ki, bəzi hallarda nə digər kredit təşkilatları, nə də geniş ictimaiyyət Mərkəzi Bankın bank hüququ çərçivəsində hansısa bir kredit təşkilatına qarşı sanksiya tətbiq etməsi barədə heç də həmişə məlumatlı olmamalıdırlar. Bank hüququnun spesifikliyi də bundadır. Bank fəaliyyəti bir çox hallarda müştərilərin onlara xidmət edən banklara olan etibarı üzərində qurulur. Odur ki, kredit təşkilatının maliyyə vəziyyətinin

Bu baxımdan, fikrimizcə, Banklar haqqında Qanuna müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məqsədmüvafiq olardı

10. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 24.1 maddəsində bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağının müstəsna səlahiyyətinə aid olan məsələlər sadalanır. Lakin, qanunun 24.2 maddəsi ilə bir sıra müstəsna səlahiyyətlərin Müşahidə Şurasına həvalə edilə bilinməsi imkanından danışılması paradoksal görünür. Bu baxımdan, qanuna müvafiq dəyişikliklər edilərək ümumi yığıncağın müşahidə şurasına və ya digər orqana həvalə edilə bilən səlahiyyətlər müstəsna səlahiyyətlər sırasından çıxarılmalıdır.

11. Tədqiqat gedişində bankların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin təşkilatı əsasları müəyyən edilmişdir ki, bununla, bank sferasında müəyyən forma və metodlardan istifadə edən, iyerarxik surətdə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dövlət orqanlarının məcmusu başa düşülür. Bu zaman, Mərkəzi Bankın status və funksiyalarına münasibətdə kredit təşkilatlarının fəaliyyətlərinin səmərəli inkişafına mənfi təsir göstərən faktorlar göstərilmişdir.

Tədqiqatın **təcrübi əhəmiyyəti** - onun banklara olan etimadın möhkəmləndirilməsi, səmərəli, sabit və dayanıqlı bank sisteminin formalaşdırılması, iqtisadiyyatın və ümumilikdə cəmiyyətin inkişafı tələbinə cavab verən rəşional bank qanunvericiliyinin yaradılması məsələlərinin həllinə istiqamətlənməsi ilə müəyyən olunur.

Dissertasiyada qaldırılmış təkliflərdən bank qanunvericiliyi aktlarının hazırlanması və qəbulu prosesində, bank fəaliyyətinin dövlət idarəetməsi praktikasında istifadə oluna bilər. Dissertasiyanın materialları elmi-tədqiqat məqsədləri üçün tətbiq oluna bilər.

Praktiki və elmi vəsait kimi iş sözsüz ki, bank və digər kredit təşkilatlarının işçiləri ilə yanaşı, bir çox hüquqşünaslar, iqtisadçılar və mühasiblər, həmçinin hüquq və iqtisadiyyat sahələrində təhsil alan tələbələr və doktorantlar üçün yararlı ola bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda yerinə yetirilmişdir. Elmi işin mühüm istiqamətləri ilə əlaqədar bir sıra məqalələr Respublikamızda və xaricdə nəşr olunan müxtəlif jurnal və elmi məqalələr məcmuələrində, o cümlədən müxtəlif konfrans materiallarında çap olunmuşdur - “Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri” Elmi Məqalələr Məcmuəsi (Bakı, Azərbaycan Respublikası); «Современное право» Elmi-Praktiki Jurnalı

(Moskva, Rusiya Federasiyası); “Вестник Университета Международного Бизнеса” Beynəlxalq Biznes Universitetinin Xəbərləri (Almatı, Qazaxstan Respublikası); “Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və Təcrübə” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Nəşriyyatı (Bakı, Azərbaycan Respublikası) və s.

Tədqiqat işinin strukturu tədqiqatın məqsədləri, vəzifələri və metodologiyası ilə şərtlənir və ardıcılıqla bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin bütün əsas aspektlərini əks etdirir. Dissertasiya işi girişdən, 7 paragrafı əhatə edən 3 fəsildən, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin ifadə olunduğu nəticədən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə dissertasiya mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır, onun elmi işlənməsi səviyyəsi aydınlaşdırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, nəzəri və normativ əsası müəyyən edilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar formalaşdırılır və işin təcrübə əhəmiyyətindən danışılır.

Dissertasiya işinin **birinci fəsl** “Bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri aspektləri” adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir.

Həmin fəslin “Bank fəaliyyəti hüquqi tənzimlənmənin obyekt kimi” adlanan **birinci yarım fəslində** müəllif əsaslandırır ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolu və əhəmiyyəti onun yerinə yetirdiyi makroiqtisadi funksiyalarla, hər şeydən əvvəl isə ölkədə sabit və etibarlı şəkildə fəaliyyət göstərən ödəniş mexanizminin təmini funksiyası ilə müəyyən edilir.

Sosial fəaliyyət sahəsinin bir növü kimi bank fəaliyyəti bilavasitə əmanətçilərin maraqlarına təsir edir. Belə ki, əmanətlərini banklarda yerləşdirməklə əmanətçilər özlərini bankların aqibəti ilə bağlayırlar. Bu halda, əmanətin təhlükəsizliyi bankın kapitalı, aktivlərinin və digər əmlaklarının dəyəri də daxil olmaqla, bir çox faktorlardan asılı olur.

Müəllif hüquq ədəbiyyatında mövcud olan ayrı-ayrı anlayışların təhlili əsasında, qanunvericilikdə bank fəaliyyətinin hüquqi anlayışının təsbit olunmamasına diqqəti yönəldərək belə nəticəyə gəlmişdir ki, bank fəaliyyətinin iqtisadi mahiyyəti vahid bank sisteminin iştirakçıları tərəfindən pul, qiymətli kağızlar və digər valyuta dəyərləri ilə bağlı həyata keçirilən fəaliyyət sistemi kimi müəyyən edilir. Bank fəaliyyətinin

davranmaqda daha effektivdir. Bundan başqa, vahid tənzimləyici problem yarandığı halda məsuliyyəti başqasının üstünə yıxa bilmir. Çoxsaylı tənzimləyicilərlə isə belə halın baş verməsi daha asandır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, vahid tənzimləyici həddən artıq geniş səlahiyyətləri ilə bürokrata çevrilə bilər.

Mərkəzi bankın nəzarətə cəlb olunması xeyrinə çıxış edən əsas argument ondan ibarətdir ki, nəzarət səlahiyyətlərinə malik olma mərkəzi banka daha effektiv pul siyasəti həyata keçirməyə və böhranın idarə olunmasını daha effektiv etməyə kömək edə bilər. Başqa əsas isə mərkəzi bankın daha bacarıqlı və təcrübəli mütəxəssisləri cəlb etmək imkanı ilə bağlıdır.

Beləliklə, cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif baxışlar maliyyə nəzarətinin hər hansı bir strukturunun xeyrinə heç bir güclü nəzəri əsas olmadığını nümayiş etdirdi. Belə ki, hər bir nəzəri modelin üstünlüklərini və zəif cəhətlərini daha geniş şəkildə göstərmək olar. Bütün bunların fonunda isə, vahidləşdirilmiş sistem daha təkmil və səmərəli görünür.

Müəllif düşünür ki, Azərbaycan Respublikasında maliyyə konqlomeratlarının artımı bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin vahidləşdirilmiş sisteminə keçidə zərurət yaratmışdır. Onun təbircə, bu halda vahidləşdirilmiş təcrübənin Alman modelindən faydalanmaq daha məqsədmüvafiq olardı. Bu model funksional tənzimlənmənin zəif tərəflərini aradan qaldırır, eyni zamanda mərkəzi bankın bankların fəaliyyətinə nəzarət prosesində aktiv rolunun saxlanılmasını təmin etməklə vahidləşdirilmiş təcrübənin bir sıra çatışmazlıqlarından yan keçir. Lakin, sözsüz ki, bank sferasında qanunvericilik və hüquqtəbqi etmə təcrübəsi prosesində obyektiv mövcud olan sosial, iqtisadi, tarixi, psixoloji və digər faktorları daha hərtərəfli nəzərə almaq tələb olunur.

Bundan əlavə, təklif olunur ki, Respublikamızda bank holding şirkətlərinin fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq normativ hüquqi baza yaradılmalıdır. Həmin normativ bazada törəmə bankın müştərisinə holding şirkətin hər hansı bir digər törəmə müəssisəsi ilə əlavə xidmətlər haqqında müqavilə bağlanılmasının tələb edilməsinin qadağan edilməsi ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmalıdır. Bundan başqa, törəmə bank və holding şirkətinin bəzi digər törəmə müəssisələri arasında əməliyyatların həcminə müəyyən məhdudiyyətlər qoyulmalıdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin **ikinci yarım fəslində** Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən hüquqi tənzimlənməsində Mərkəzi Bankın rolunu araşdıran Tədqiqatçı belə

Azərbaycanda mövcud olan hüquqi tənzimləmə bazası beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin “Bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin müqayisəli təhlili” adlanan **ikinci fəslində** bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi modelləri (funksional və vahidləşdirilmiş) arasında müqayisəsi aparılır və üç yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsil “Bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsi modelləri (funksional və vahidləşdirilmiş)” adlanır. Bu yarım fəsildə, ayrıca inkişaf etmiş ölkələrdə (Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya, Amerika Birləşmiş Ştatları və s.) formalaşmış bank sistemləri müqayisə edilmiş və bu sistemlərin zəif və güclü cəhətləri qabardılmışdır.

1998-ci ilin iyununda Birləşmiş Krallıqda bank nəzarəti vəzifəsi İngiltərə Bankından yeni yaradılan və maliyyə sisteminin bütün seqmentlərinə nəzarət etməyə məsul olan Maliyyə Xidmətləri Agentliyinə ötürüldü. İlk dəfə olaraq iri sənaye ölkəsi, eyni zamanda əsas beynəlxalq maliyyə mərkəzlərindən biri – bütün maliyyə sisteminə nəzarət vəzifəsini mərkəzi bankdan yan keçərək digər vahid qurumun üzərinə qoydu.

Avropada bu ideya daha güclü görünürdü. Əslində, Birləşmiş Krallıq maliyyə nəzarəti strukturunu vahidləşdirən ilk ölkə deyildi. Norveç (1986), İslandiya və Danimarka (1988), eləcə də İsveç (1991) yerli maliyyə böhranları nəticəsində Böyük Britaniyanı qabaqlamışdılar. Lakin Maliyyə Xidmətləri Agentliyinin yaradılmasının həqiqətən də dünya üzrə geniş islahatlara qapı açdığını vurğulamaq şübhəli sayılmazdı. Böyük Britaniyadan başqa, Avropa İttifaqının ilkin üzvlərindən üç dövlət – Avstriya (2002), Belçika (2004) və Almaniya (2002) da mərkəzi bankdan yan keçərək bütün maliyyə sisteminə nəzarət vəzifəsini digər vahid qurumun üzərinə qoydu. Avropa İttifaqının genişləndirilməsi prosesinə cəlb olunmuş beş dövlət də – Latviya (1998), Estoniya (1999), Macarıstan (2000), Malta (2002) və Polşa (2006) struktur islahatları apararaq bütün səlahiyyətləri vahid qurumda cəmləşdirdilər. Avropadan kənarda isə Qazaxıstanda, Koreya, Yaponiya və Nikaraquada vahidləşdirilmiş agentliklər yaradılmışdır.

Hazırda, Böyük Depressiyadan sonra ən böyük maliyyə böhranı olan 2008-2009-cu illər böhranı ilə vüsət almış islahatlar dalğası davam edir. Belə ki, 2009-cu ilin əvvəllərində İsveçrə vahidləşdirilmiş quruluşu qəbul etdi, İtaliya və İspaniya isə dəyişikliklər barədə düşündür.

Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, vahidləşdirilmiş tənzimləyici milli tənzimlənmənin müxtəlif məqsədləri arasında yarana biləcək toqquşmalarla

iştirakçılarının xüsusi statusu qanunvericilikdə ayrıca olaraq müəyyən edilir. Bu baxımdan, bank fəaliyyəti anlayışının qanunvericiliklə müəyyən olunmasına müəyyən tələb vardır.

Bundan əlavə, bank sisteminin tənzimlənməsi və ya tənzimlənməməsi kimi fundamental məsələyə münasibət bildiren İddiaçı qeyd edir ki, əmanətçilərin ilk gəlişdə, ilk xidmət olunma əsasında bank likvidliyinə təsir etmək imkanının olması səbəbindən, banklar mahiyyətləri üzrə qeyri-stabildirlər. Bu baxımdan, banklar nəzarətdən çıxmağa meyillidirlər, çünki əmanətçilər həmişə əsas etibarilə özlərini qorumağa çalışırlar. Bundan başqa, son nəticədə bank müvəffəqiyyətsizliyi baş verdikdə, haqlı və ya haqsız cəmiyyət həmişə tənzimləyiciləri günahlandırır. Bu baxımdan, sonrakı daha artıq, bəlkə də toksik dozada tənzimləmədən yan keçmək üçün hazırda preventiv həddə tənzimləmə dəstəklənməlidir.

Müəllif Bank Hüququnun hazırkı statusuna dair öz yanaşmasını təqdim edərək bildirir ki, bank hüququna hüququn müstəqil sahəsi kimi baxılmalıdır. Əslində, “bank hüququ” və “maliyyə hüququ” anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. Birinci sahə bank sistemində bir qayda olaraq bank əməliyyatları ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. İkinci sahə isə dövlətin maliyyə sisteminin təşkili və fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir (dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar və s.).

Müəllif bankların inkişaf tarixinə nəzər salaraq qeyd edir ki, Müasir bankların sələfləri olan ilk banklar mübadilə işi əsasında (müxtəlif şəhər və ölkələrin pullarının mübadiləsi) XIII-XV əsrlərdə orta əsrlər İtaliyasında yaranmışdır.

Lakin, İngiltərə təcrübəsinin göstərdiyi kimi, bankların ümumi sırasından birinin mərkəzi bank kimi ayrılması bazar münasibətlərinin elə bir mərhələsində yaranmışdır ki, həmin dövrdə bankların fəaliyyəti və pul dövriyyəsi üzərində dövlət nəzarəti orqanı olmadığı təqdirdə iqtisadiyyatda daim neqativ halların yaranması məlum olmuşdur. İngilis bank sistemi təcrübəsi nəticə etibarilə digər əksər ölkələrdə də öz tətbiqini tapmışdır.

XIX əsrin II yarısından başlayaraq, Avropa ölkələrinin bank sistemi özünün müasir formasını almağa başladı. Hər bir sistemin başında emissiyon bank (bir qayda olaraq, dövlət bankı) durur, kommersiya (özəl) bankları qrupu müştərilərin əmanəti uğrunda öz aralarında rəqabət aparırlar və kreditlər verirlər.

Dünya ölkələrinin əksəriyyətinin bank sistemi dünya müharibələrindən sonra ciddi transformasiyalara uğramışdır və yalnız 1950-

ci illərdən sonra onlar adət etdiyimiz görünüşü əldə etmişlər. Müəllif xüsusilə vurğulayır ki, bankların inkişaf tarixi onların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən davamlı olaraq tənzimlənməsinin qaçılmaz olduğunu sübut edir.

Dissertasiya işinin birinci fəslinin **ikinci yarım fəslində** Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin təkamülünü təhlil edən müəllif XX əsrin əvvəllərində neft sənayesinin inkişafı fonunda yaranan bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsinə, Sovet sistemi şəraitində fəaliyyət göstərən bankların hüquqi statusuna və müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə bank sisteminin hüquqi tənzimlənməsindəki çətinliklərə diqqəti cəlb etmiş və bank sisteminin əsas elementlərinin Konstitusiyaya daxil edilməsinin daha düzgün olması qənaətinə gəlmişdir.

Bank biznesinin neft biznesi ilə qovuşması nəticəsində XX əsrin əvvəllərində Bakı Rusiya İmperiyasının nəinki iri sənaye mərkəzinə, həm də iri maliyyə mərkəzinə çevrildi. Lakin, praktiki olaraq həmin dövrün bütün maliyyə təsisatları ya iri rus agentliklərinin bölmələri, ya da xarici banklar idi. Bu şəraitdə yerli banklar çox sərt rəqabət mübarizəsində özünə yer tutmağı bacarmışdır. Həmin dövrdə yerli maliyyə təşkilatı olan "Bakı Ticarət Bankı"nın fəaliyyəti xüsusi diqqətə layiqdir.

Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra Azərbaycanın bank sistemi SSRİ-nin bank sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi. Bu dövr ərzində Sovet İttifaqının digər subyektləri kimi Azərbaycanda da maddi dəyərlilərin dövlət və onun çoxsaylı strukturlarına təhkim edilməsi ilə ifadə edilən dövlətləşdirmə siyasəti yeridildi, ölkənin milli sərvətlərinin təqribən 93 faizi dövlətin mülkiyyətində cəmləşdi.

1991-ci ildə Azərbaycan xalqı öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Lakin, müstəqil Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin, o cümlədən Milli Bankın yaradılması üçün hüquqi baza bundan bir az əvvəl formalaşmışdır. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 25 may tarixli Konstitusiyaya Qanununun "Bank sistemi və pul tədavi" adlanan 14-cü maddəsi bütövlükdə məhz bu məsələləri əhatə edirdi. Bununla belə, həmin dövrdə Mərkəzi Bank hələlik yaradılmamışdı.

Bu xüsusda, bank sisteminin və onu tənzimləyən normativ bazanın inkişafı mütəmadi olaraq davam etmişdir. Ümumiyyətlə, bank sistemi, yeniləşən elmi-nəzəri metodlara və dəyişkən şəraitə uyğunlaşmaq məqsədilə daim təkmilləşdirilməlidir. Eyni zamanda, çoxsaylı dəyişikliklərin yekunu kimi dövrü olaraq keçmiş təcrübə və bilikləri

ümumiləşdirilən qanunvericilik səviyyəsində tənzimləmənin yeniləşdirilməsi tələb olunur.

Bank işinin özünəməxsusluğu, onun ölkənin iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyəti sərtlilik, dəqiqlik və detallı işləmə ilə xarakterizə olunan hüquqi tənzimlənməni şərtləndirmişdir.

Özəl bankların minimal nizamnamə kapitalına tələbinin Mərkəzi Bank tərəfindən ardıcıl artırılması və konsolidasiya prosesinin təşviqi özəl bank sisteminin kapital bazasını möhkəmləndirmiş, bank sisteminin iriləşməsinə təmin etmişdir.

Bundan əlavə, müəllif düşünür ki, bank fəaliyyətinin mühüm və prinsipial məsələlərinin qanun-qüvvəli normativ aktlarla tənzimlənməsinin minimuma endirilməsi zəruridir. Ona görə ki, müəyyən məsələ ilə bağlı qanunun mövcud olmadığı halda, qanun-qüvvəli aktlar çox vaxt bir tərəfin – müəyyən qrup münasibətlərin tənzimlənməsi səlahiyyəti verilmiş təsisatın birtərəfli mövqeyini əks etdirmiş olur. Nəticədə hüquqi tənzimlənmənin səviyyəsinin aşağı düşməsi müşahidə olunur ki, bu da praktiki olaraq bütün təsərrüfat subyektlərinin və eləcə də, bütün əhəlinin iqtisadi maraqlarına toxunan bank fəaliyyəti münasibətlərində məqbul deyil. Bütün bunlara əsasən iddia etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında bank hüququ hələ də sistemləşdirilməmişdir.

Respublikamızın bankların özəlləşdirilməsinə cəhd göstərməsi onu göstərir ki, o, iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında sistemli şəkildə formalaşdırılmasına çalışır. Ölkənin ən iri dövlət banklarından biri olan "Kapital Bank" ASC-nin əvvəlcə dövlətsizləşdirilməsi, sonra isə özəlləşdirilməsinə baxmayaraq, "Azərbaycan Beynəlxalq Bankı" ASC-nin təmsilçiliyi ilə dövlət əmlakı hələ də bank sisteminə dominantlıq edir. Azərbaycan Beynəlxalq Bankının əsas göstəricilərdə üstün mövqeyi bank sektorunda digər bankların fəaliyyəti üçün çətinliklər yaradır. Bank sektorunda iri həcmli aktivlərin dövlət mülkiyyətində olan Azərbaycan Beynəlxalq Bankında cəmlənməsi və dövlətin bu bankı dəstəkləməsi azad rəqabətin təşkili və inkişafına mənfi təsir göstərir. Müəllifin fikrincə, bank sektorunda azad rəqabətin təmin olunması məqsədilə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının özəlləşdirilməsi prosesi yekunlaşdırılmalıdır.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının Azərbaycan üzrə təsdiq etdiyi Ölkə Strategiyasında da qeyd olunduğu kimi, son dövrlər ərzində Azərbaycan Mərkəzi Bankı bank sektorunda hüquqi tənzimləyici bazanın təkmilləşdirilməsini təmin edən əsas qanunvericiliyi tərtib etmişdir və maliyyə sektorunun tənzimləyicisi kimi öz imkanlarını gücləndirmişdir.